

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA BİR ŞEHRİN DOĞUŞU: MUŞKARA'DAN NEVŞEHİR'E (İMAR FAALİYETLERİ)

Mustafa Fırat GÜL*

Özet

Osmanlı tarihinde önemli bir dönem olan Lâle Devri'nde pek çok yeniliğe imza atılmıştır.

Bu devrin en önemli imzası da Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa'ya aittir. Osmanlı'da batıyla ilk temasın kurulması, ilmi, edebî ve mimarî yönlerden hareketli günlerin yaşanması bu devirdedir (1718-1730). Sultan III. Ahmed'in dâmadı ve sadrazamı olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, doğduğu köye (Muşkara) vefasını göstermek için, tüm imkânları seferber etmiştir. Kısa zamanda nüfusun artmasını, yeni ve güzel binalar inşa edilmesini, yerleşenlerin vergiden muaf tutulmalarını emreden fermanlar Damad İbrahim Paşa sayesinde. Bu çalışmada bir köyün şehre dönüşü arşiv belgeleri ışığında anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler

III. Ahmed, Lâle Devri, Damad İbrahim Paşa, Nevşehir

THE RISE OF A CITY IN THE LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS: FROM MUŞKARA TO NEVŞEHİR (RECONSTRUCTION ACTIVITIES)

Abstract

In the Tulip Era, in which an important period in the Ottoman history, a great number of innovations were applied. The most important innovation of this period is belong to Damat Ibrahim Pasha from Nevşehir. The first relations with European and the active days in terms of scholarly, literary and architectural was lived in this period (1718-1730). Damat Ibrahim Pasha, who was groom and grand of Sultan III. Ahmed, did his best to show his loyalty to Muşkara in which he was born. The fermans, which ordered the growth of population in a short time, contraction of new and elegant buildings in terms of architectural and to exempt nomads who settle and the others came from neighbour cities from taxes, are thanks to Damat Ibrahim Pasha. In this work, a village turning into a city will be narrated through the archive documentaries.

Key Words

Ahmed III, Tulip Era, Damad İbrahim Pasha, Nevşehir

* Tarih Araştırmacısı, Aksaray/Türkiye. mustafafiratgul@hotmail.com

GİRİŞ

Nevşehir denilince göz önüne bugün peribacaları başta olmak üzere insanı hayran bırakan bir coğrafya (ya da doğal güzellikler diyarı) gelmektedir. Kapadokya'nın en önemli şehirlerinden birisi olan Nevşehir tarih boyunca önemini korumuştur.

Şehrin eski isminin Nyssa olduğu ileri sürülmektedir. Yapılan araştırmalarda tespit edilen wabartumlara göre şehir İÖ. 2000 ile 1750 arasında Asur Ticaret Koloniler döneminde göz önündeydi (Komisyon, 2004: 12). İÖ. 1650'den itibaren uzun süre Hititlerin idaresi altındaki Nevşehir, İÖ. 550-332 tarihleri arasında Perslerin hâkimiyetini görmüştür. Sonrasında da Kapadokya Krallığı, Roma ve Bizanslılar şehre hâkim olmuştur (Şahin, 1997: 64). Bugün Kapadokya¹ denilince akla gelen en önemli izler paganist Roma'nın zulmünden kaçan Hıristiyanlarca bırakılmıştır. Bu izler sadece Nevşehir'de değil, aynı zamanda Aksaray, Niğde ve Kayseri'de de Bizanslıların (bölgeye sığınan Hıristiyanlar) izini görmek mümkündür. Kolayca oyulabilen tüf kayalarda inançlarını rahatça yaşayan insanlar bugün merakla ve hayranlıkla seyrettiğimiz sanat eserlerine imza atmışlardır.

İslâm Ordularının fethettiği bölgelerden birisi olan Nevşehir de, Selçuklular'ın fethine kadar Bizanslılar ile Müslümanlar arasında el değiştirdi. Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklerin yerleştiği yerlerden olan Nevşehirde'de birçok ismin Türkleştirildiği bilinmektedir. Muşkara'nın Selçuklular döneminde 17-18 haneden oluşan küçük bir köy olduğu belirtilmektedir (Bilge, 1966: 36).

1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol-İlhanlı hâkimiyetine giren Nevşehir, XIV. Yüzyıl ortalarında Eratnalılar'ın, 1365 yılında da Karamanoğulları'nın yönetimiyle tanıştı. Osmanlılar'ın eline geçen şehir 1402 Ankara Savaşı yenilgisi sonrasında Timur tarafından yeniden Karamanoğulları'na verildi. 1489 yılında ise Dulkadiroğulları yönetimine girdi (Şahin, 1997: 64). Yavuz döneminde tamamen Osmanlı'nın eline geçti (Bilge, 1966: 40). 1530 yılındaki sayımda Muşkara'nın nüfusu 150 neferdir (Şahin, 1997: 40). Ürgüp, merkezî konumda iken Muşkara² (Nevşehir) küçük bir köy görünüm-

¹ Kapadokya hakkında sayısız kaynak vardır. Fakat bilinmeyen bir eserden bahsetmek istiyorum. Meclis-i Mebusan'da Bursa Mebusu olarak görev yapan Merhum Abdullah Sabri Karter (1867-1939) 1920-1924 arasında yine bir Kapadokya şehri olan Aksaray'da vali olarak görev yapmıştır. Araştırmaya meraklı olan ve eserler veren Karter, bölgeyi çok iyi gözlemlemiş ve araştırmalarını üç ayrı defterde cem etmiştir. Basılmayan bu defterler şu an elimizdedir ve önümüzdeki günlerde yayımlanacaktır. Mezkûr defterler literatüre "Aksaray Dağarcığı" olarak geçmiştir. Karter, bu defterlerin 1. ve 3. cildinde Kapadokya ile ilgili geniş bilgiler vermektedir. Üçüncü defterin 56 ile 108. sayfaları arasındaki Kapadokya başlığı altındaki rivayetlerden birisini burada zikretmek istiyorum. "Flostorios hâkimin kavlince; Kapadokyalılar Tufandan birkaç sene sonra Nuh'un ve oğluYafes'in altıncı mahdumu Mazoh ile beraber Fırat ve Dicle nehirlerinin su verdiği Asurya memleketinden hareket ile Kapadokya'ya gelmişlerdir (Gül, 2013:13).

² Muşkara'nın İÖ. 9 ve 8. Yüzyıllarda Anadolu'da hâkimiyet süren Muşkiler ile bağlantılı olabileceği de önemli bir nazariyedir (Komisyon, 2004: 4).

deydi. Lâle Devri'nde Sadrazam İbrahim Paşa'nın gayretleriyle önemli bir yerleşim olan Nevşehir bir ara sancak bile olmuştur (BOA, MVL, 9-2).

Nevşehir Osmanlı'nın son dönemlerinde Niğde'ye bağlı kazalardan birisiydi³. 30.06.1954 yılında çıkarılan 6429 numaralı kanunla Nevşehir müstakil bir vilayet olmuştur (Bilge, 1966: 10).

I. LÂLE DEVRİ'NE GENEL BİR BAKIŞ VE NEVŞEHİRLİ DÂMAT İBRAHİM PAŞA

Yahya Kemâl tarihçi Ahmed Refik (Altınay) ile sohbetleri esnasında 1718-1730 arası için Lâle Devri demiştir (Afyoncu, 2010: 403). Ziyadesiyle beğenilen bu isimlendirme hâlâ da beğenilerek kullanılmaktadır. Lâle devri, birçok kaynaktan, Pasarofça Antlaşması'yla⁴ başlatılır, III. Ahmed'in tahttan indirilişiyle sonlandırılır (Uslubaş, 2007: 399). Ama daha çok III. Sultan Ahmed döneminde, Nevşehirli sadrazam Dâmad İbrahim Paşa'nın teşvikiyle lâle bahçelerindeki eğlencelerden dolayı 1718-1730 arası Lâle Devri diye adlandırılmıştır (Pakalın, 1983: 384-385; Ayverdi, 1976: 182). Lâle Devri, Yılmaz Öztuna'ya göre, savaşlardan ve ihtilallerden bunalan halkın Dâmad İbrahim Paşa'nın öncülüğünde hayatın maddî zevklerinden faydalanmak istemesi şeklinde tanımlanabilir (Öztuna, 2011: 394). Hemen belirtmek gerekir ki, lâle sevgisi ya da ilgisi sadece III. Ahmed dönemi ve sadrazamının döneminde başlayıp bitmemiştir. İslâm âleminde lâle bilinen ve sevilen bir çiçektir. Birçok şâirin eserlerinde çok uzun zamandır lâleye rastlanmaktadır. Mevlâna, Bâki buna sadece birkaç örnektir (Andıç, 2006: 75).

İstanbul'daki Fransız elçisi Lâle Devri'ni şöyle anlatıyordu:

"Sadrazamın bahçesinde 500 bin soğan var. Lâleler çiçek açtığı ve vezirizam bunları padişaha göstermek istediği zaman, tüm boşlukları başka bahçelerden toplanıp, şişelere konan lâlelerle doldurmaya özen gösteriyorlar. Her dört çiçekte bir, yere lâlelerle aynı boyda mumlar konuyor ve parikalar her türlü kuş kafesleriyle süsleniyor. Tüm kafes işleri, vazolarda çiçeklerle çevriliyor ve değişik renklerde çok sayıda kristal lambalarla aydınlatılıyor... Renkler ve ışıkların aynalardaki yansımaları hari-kulade bir etki... Bütün bunların masraflarını, tüm lâle zamanı süresince padişah ile maiyetini konuk edip, yediren içiren sadrazam (Dâmad İbrahim Paşa) karşılıyor" (Finkel, 2007: 308-309).

Lâle Devri elbette sadece eğlencelerden ibaret değildi. III. Ahmed ile dâmadı teknolojik ve kültürel gelişmelerden uzak kalmak istemiyor, ülke-

³ Arşivimizde -dijital ortamda- bulunan ve incelediğimiz salnamelerde bilgiler çoğu zaman tekrar edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. KVS, H. 1286- M.1869-1870, H. 1290- M.1873-1874, H. 1291- M.1874-1875, H. 1292- M.1875-1876, H. 1294- M.1877-1878, H. 1295- M.1878, H. 1298- M.1880-1881, H. 1299- M. 1881-1882, H. 1300- M. 1882-1883, H. 1301- M. 1883-1884, H. 1303- M. 1885-1886, H. 1312- M. 1894-1895, H. 1322- M. 1904-1905.

⁴ Pasarofça Antlaşması Dâmad İbrahim Paşa'nın ısrarı ile imzalanmıştır. Çünkü, paşa yeniçerilerle savaş kazanılamayacağı için farkındaydı (Uzunçarşılı, 149; Maksudoğlu, 2007: 350).

rini geliştirmeye çalışıyorlardı (Barkey, 2008: 284). Bu devrin en büyük özelliği Osmanlı'nın yüzünü ilk defa batıya dönmesidir. Daha önce yapılan ıslahat faaliyetlerinde Osmanlı'nın geçmişi örnek alınırken, bu dönemden sonra Avrupa örnek alınmaya başlandı (Afyoncu, 2007: 405). Dâmad İbrahim Paşa, batılı devletlerle diplomatik ilişkileri geliştirip, savaşlardan uzak kalma düşüncesindedir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa'yı öven risalesinden oldukça etkilenir⁵. Düşüncelerini de dönemin padişahına kabul ettirir. Kâğıthane'de, batılı tarzda "Sadâbâd Sarayı" inşa ettirilir (Mantran, 2012: 337). Batıya açılan penceredeki katkısı herkesçe bilinen Dâmad İbrahim Paşa, Nâima Tarihi'ni çok ciddi bir şekilde tetkik etmiştir (Andıç, 2006: 37). Sadrazam, tercüme büroları kurdu muştur. Nedim⁶'in de içinde bulunduğu tercüme heyeti tarafından Müneccimbaşı ve Aynı'nin eserleri Türkçeye çevrildi. Batı dillerinden astronomi, fizik, felsefe gibi eserler de Türkçeye kazandırılmıştı (Afyoncu, 2007: 406).

Bu dönemde yapılan ıslahatlar sadece kültür alanı ile sınırlı değildi. Rekor denecek bir inşaat faaliyeti başlamıştı (Ayverdi, 1976: 176). İstanbul baştanbaşa imar edildi. Uzun süredir bakımsız kalan kamu binaları onarıldı. Yeni saraylar, çeşmeler, camiler, yollar, kütüphaneler yapıldı (Afyoncu, 2007: 406). Geleneksel süsleme unsuru olduğu halde ihmal edilen çinçilik de yine bu dönemde yeniden ihtişamlı günlerini yaşamaya başladı. Bedesten ve sarraf kethüdalarından bir meclis toplayarak ticaret hayatına sekte vuran bu işi, mütehasıslarla beraber halletmişti (Ayverdi, 1976: 176). Bu devrin en önemli icraatı batı tarzı asker yetiştirme Üsküdar'da başlatıldı. Ancak bu teşebbüs Patrona isyanı yüzünden asrın sonuna kaldı (Afyoncu, 2007: 406).

Sadece on iki yıl (1718-1730) sürmesine rağmen Osmanlı tarihinde çok önemli bir dönem olan ve hâlâ tartışılan Lâle Devri'nin mimarı Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa kimdir?

Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa'nın hangi yılda doğduğu ihtilaflıdır. 1662 tarihini verenler olduğu gibi (Andıç, 2006: 35; Aktepe, 443; Çimenli, 2009: 64) 1665 tarihini verenler de vardır (Bilge, 1966: 78). Muşkaralı olan

⁵ Fransa elçiliği ve Sefâretnâme'siyle dikkat çeken ve Batı dünyası hakkında Osmanlı ülkesinde ilk bilgilerin oluşmasına katkıda bulunan Mehmed Efendi ayrıca Türk-Fransız ilişkilerinin olumlu bir gelişme göstermesine önemli katkı sağlamıştır. Mehmed Efendi'nin Sefâretnâme'si hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Onun iki dünya arasında bir karşılaştırma yoluna gitmediği ileri sürülür. Ancak Ahmet Hamdi Tanpınar, "Bu kitabın hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğu görölür. Hakikatte bu sefâretnâmede bütün bir program gizlidir" derken eserin içeriğini ve özünü ortaya koyar. Enver Ziya Karal'ın da vurguladığı gibi sefâretnâme Osmanlılar için Garp'ta açılmış ilk penceredir. Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'ya gerçeği gözlemlere dayanan bakış açısıyla aynı dönemde Montesquieu'nün Acem Mektupları'ndaki kahramanlarının iki dünyayı karşılaştıran izlenimleri arasında da bir bağ kurmak mümkündür. (Arkan, 2013: 552)

⁶ Lâle Devri'nin en mümtaz şairi Nedim Ahmed Efendi'dir. Nedim, İbrahim Paşa devrinde hayatının en itibarlı, en güzel yıllarını yaşamıştır. Paşa'nın yanından ayrılmak istemediği hakikî bir nedimi, bir zevk ve fikir arkadaşı olmuştur (Ayan, 2005: 24).

İbrahim Paşa (*Muşkıra* telaffuzu da yaygındı. Komisyon, 2004:4) İzdin (Zeytin) Voyvodası Ali Ağa'nın oğludur. Annesi Fatma Hanımdır (Aktepe, 1993: 441). İş bulmak için 1689'da Eski Saray masraf kâtibi Mustafa Efendi'nin tavsiyesiyle sarayın helvacı ocağına, daha sonra eski saray baltacıları ocağına kaydolmuştur. İbrahim Efendi, hizmetleri ile yükselip Darüssaade ağasının yazıcı halifesi olarak Padişahın bulunduğu Edirne'ye gitti. Şehzade Ahmed'in padişah olmasından sonra 1703'te Darüssaade ağası yazıcılığına tayin edildi. Bu vazifedeyken padişahın itimat ve teveccühünü kazandı. Ancak, Sadrazam olan Çorlulu Ali Paşa, onu kıskanıp Edirne'ye gönderdi (Uzunçarşılı, 147).

1715'te Mora Seferine çıkan Veziriazam Şehid Ali Paşa, İbrahim Efendi'yi mevkufatçılıkla beraberinde götürdü. Buranın alınmasından sonra da tahrir (katiplik) işi ile vazifelendirildi. İbrahim Efendi, 1716 yılında Avusturyalılarla yapılan Varadin Muharebesi'nde bulundu. Mağlubiyetten sonra vaziyeti Padişaha arz etmek üzere bir arıza ile ordu tarafından Edirne'ye gönderildi. Sultan Üçüncü Ahmed, çok güvendiği İbrahim Efendi'yi geri göndermeyerek birinci ruznameci yaptı. Birkaç gün sonra da 3 Ekim 1716'da sadaret kaymakamlığına tayin etti (Uzunçarşılı, 147). İbrahim Paşa, 1717'de Şehid Ali Paşanın ölümüyle dul kalmış bulunan Sultan Üçüncü Ahmed Hanın kızı Fatıma Sultan'la nikâhlanarak "Damad" oldu. İbrahim Paşa'nın teşebbüsleri sayesinde Avusturyalılar'la ateşkes yapıldı (Aktepe, 1993: 441). Daha sonra, rikâb-ı hümayûn kaymakamlığından 1718'de veziriazamlığa getirilmiştir (Şemseddin Sami, 1306: 557). Avusturya ile Pasarofça Muahedesi imzaladı. Aynı yıl Venedikliler'le de barış yapıldı. III. Ahmed diğer sadrazamlardan farklı olarak damadına kendi kullandığı tuğralı zümrüt mührü "mühr-i hümayûn" olarak verdi (Aktepe, 1993: 441). İbrahim Paşa'nın sadareti 12 yıl, 2 ay, 11 gün sürmüştür (Öztuna, 2011: 394).

İbrahim Paşa meclisine devam eden ilim ve fikir adamlarıyla sohbet edip herhangi bir mevzuda onlara münazara ettirir ve icabında kendisi de münazaraya iştirak ile kanaatini söylerdi. Teşkil ettiği ilmî bir encümen ile umumî tarihe ve İslâm tarihine ait bir hayli kıymetli eserleri Türkçeye çevirtmek suretiyle millî kütüphanemize hizmette bulunmuştur. En çok okuduğu kitapların başında Nâima Tarihi gelmektedir (Uzunçarşılı, 152). Matbaanın ilk kez faaliyete girmesi de yine onun sadaretine rastlar (Çimenli, 2009: 65).

Paşanın imara düşkünlüğü –neredeyse– herkesçe malumdur. Eşi ile birlikte birçok hayır işinde imzaları vardır. İbrahim Paşa birçok hayır eseri bırakmıştır. Bunların en önemlileri Nevşehir'deki cami medrese, dershane, mektep, çeşme, sebil, han ve çifte hamam ile İstanbul'da Şehzadebaşı'nda zevcesi Fatma Sultan ile birlikte yaptırdığı Dârülhadis Mescidi, çeşme, sebil,

kütüphane ve bunların gelir kaynağı olmak üzere Direklerarası'nı teşkil eden seksen iki vakıf dükkândır (Aktepe, 1993: 442).

Şehzadebaşı'na yaptırdığı külliye'nin dârülhadis kısmında bulunan kütüphane İsmail Erünsal'ın verdiği bilgiye göre 15 Recep 1132'de (23 Mayıs 1729) açılmıştır. 1918 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınan Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa Kütüphanesi koleksiyonunda 1171 yazma 4 adet de basma kitap bulunmaktadır (Erünsal, 2003: 449).

Semavi Eyice, İbrahim Paşa'nın bânisi olduğu Şehzadebaşı'ndaki külliye hakkındaki makalesinde şair Nedim'in divanından hangi tarihte yapıldığını tespit etmiştir. Buna göre "Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmamın / Yapan bu çârsüyu cûd-ı İbrâhîm Pâşâ'dır" şeklindeki son beyti 1141 (1728-29) tarihini gösterir (Eyice, 1993: 443).

Ayrıca Hocapaşa semtinde bir mektep ile bunun altında bir sebili, Sirkeci'de Yeni Postahane'nin arkasında Acı Musluk Mescidi civarında bir dârülhadis ve bir hamamı, bunlardan başka Sâdâbâd'da bir camii, Beşiktaş'ta Çırağan mevkiinde Beşiktaş Mevlevîhânesi yanında bir yalısı vardı. Yine, İstanbul'da Yeniodalar içinde bulunan Orta Cami yanında ve Kuruçeşme'de, Kanlıca'da, Mîrâbâd ve Hünkâr İskeleyi'nde, Sultaniye ve Yalıköyü ile Bahariye'de, Mîrâhur Köşkü ile Eyüp civarında, Üsküdar'da Şemsipaşa'da, yine Üsküdar'da Malatyalı Camii civarında, Çubuklu Camii yakınında, Feyzâbâd'da Mesire Çeşmesi gibi daha bazı yerlerde çeşme, sebil ve havuzlan mevcuttu. Ürgüp'te on kadar çeşmesi ve İzmir'de deniz kenarında, Mısır Çarşısı adıyla bilinen bir çarşısı vardı. Ayrıca Antakya'da, Rumeli'de ve Adalar'da vakıf bağ ve bahçeleri bulunuyordu (Aktepe, 1993: 442). Paşa, yaptırdığı binaların sıhhatlice işlenmesini de dertleniyordu. Meselâ, Nevşehir vakfında nakdin kâfi derecede toplanamamasını dikkate alan İbrahim Paşa, vakfın ihtiyacı ile Darü'l-Hadis vakfı ihtiyacını karşılamak üzere, tedbir olarak Haremeyn Haziresi dolabına kendi kesesinden 5000 kuruş avans koymuştur (Çiftçioğlu, 2005: 42).

M. Fuad Köprülü, 1927 yılında bir yazısında müellifi belli olmayan 18. yüzyıla ait bir kitaptan Nevşehirli İbrahim Paşa hakkında orijinal bilgiler aktarır. "Birçok büyük işi başardığı gibi, hazineyi de doldurmuştur. Telhisler kendi kaleminden çıkmıştır. Fermanları, kaimeleri bizzat tashih ve tenkih etmiştir. Köşkler yaptırdığı, surlar, ziyafetler tertip ettiği, pazartesi ve Salı günleri divan tertip edip, o günlerde kendisini birçok şeyden mahrum bırakır. Erbab-ı ticareti şahsen ayrı ayrı tanımaktadır". Yine Köprülü'nün bu yazısında aktardığına göre Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa resmî kıyafetlerle, maiyetiyle gezdiği gibi bazen de tebdil-i kıyafetle mahalleleri dolaşip, muhtaçlara yardım edermiş (Köprülü, 1927: 162).

Tarihçi Ahmed Refik⁷, İbrahim Paşa için yazısında şöyle diyordu: “Asırlardan beri devşirmelerden tereküp eden vezir-i âzâmlar arasında ilm ü irfana hizmet eden bir vezir olduğu gibi, vatanını ihya eden Anadolu’da başlı başına bir şehir tesisine muvaffak olan Türk oğlu Türk, zevk-i selim sahibi, kadirşinas bir vezir-i âzâmdır”

Paşanın hayatını anlatan kaynaklarda şair yönü es geçilmiştir⁸. Şemseddin Sami meşhur eseri Kâmusu’l-A’lam’da şiirin bir kıtasını vermektedir:

Nağâh-ı iltifatın mayedâr izz ü şan oldu

Hitâb-ı müstetâbın ruh-i bahş cism ve cân oldu

Aceb mi kulsak ihyâ-i mukaddem lütfunla hünkârım

Kulun bir zerreyim zâtın bana mihr ü cân oldu

Ama bu güzel günler uzun sürmedi. Bir taraftan siyasî olayların getirdiği sonuçlar, diğer taraftan iktisadî ve içtimâî meseleler, Dâmad İbrahim Paşa’nın gündün güne yıldızının sönmesine sebep oldu. Öte yandan yeni vergiler konulması, göçler yüzünden İstanbul’daki işsizlik eğlenceye meyyal harpten uzak İbrahim Paşa’ya ve yakınlarına olan hoşnutsuzluğu artırıyordu (Aktepe, 1993: 442). Sonunda 28 Eylül 1730’da isyan patlak verdi (Barkey, 2008: 286). Patrona Halil İsyanı’nda azgınlaşan, gözü dönen halk İbrahim Paşa’nın öldürülmesiyle sakinleşmişti (Ayverdi, 1976: 205). 1 Ekim 1730 tarihinde idam edilenler arasında Sadrâzam Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa ile onun damatları olan kapdân-ı deryâ vezir Kaymak Mustafa Paşa ve sadâret kethüdası (dâhiliye nâzırı) vezir Mehmed Paşa bulunmaktaydı (Öztuna, 2011: 397).

NEVŞEHİR’İN DOĞUŞUNDA DÂMAD İBRAHİM PAŞA’NIN İMAR FAALİYETLERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan mühimme defterlerinin önemi kanaatimizce herkesçe bilinmektedir. Bu eşsiz arşiv belgeleri şehirler (yerleşim yerleri) hakkında çok değerli bilgileri ihtiva eder. Nevşehir de bu yerlerin başında gelir. Dâmad İbrahim Paşa’nın doğduğu köye olan muhabbeti ve ilgisi neticesinde yazılan emirler bu defterlerden takip edilebilmektedir. Lâle Devri’nde Nevşehir’in doğuşunu takip edebildiğimiz belge sayısı ol-

⁷ Tarihçi Ahmed Refik, Ürgüplü Gürlükcuoğulları ailesinden gelmektedir (Yaylım, 2005: 9).

⁸ Gördüğüm kadarıyla Paşa’nın şair yönünden bahseden sadece Gönül Ayan ile Arif Bilge’dir. Ama Bilge, eserinde bazı kelimeleri yanlış okumuştur. Meselâ, “mayedar” kelimesini “sayedar” olarak okumuştur. Sayedar da çok uygun bir kelime olmasına rağmen, Şemseddin Sami’nin eserinde kelime başındaki harf net olarak “mim”dir. Yine benim “nağâh” okuduğum kelimeyi “nikâh” olarak okumayı tercih etmiştir. Lakin bize göre İbrahim Paşa’nın III. Ahmed’e hitaben yazdığı bu şiirde söylediği “âni iltifatın”, “beklenmedik teveccühün” kendisi için çok kudretli olduğunu söylemektedir. Nağâh bu bakımdan şiirde daha uygun bir kelimedir (Sami, 1306: 557).

dukça fazladır. İnceleyeceğimiz belgelerde⁹ özellikle imar faaliyetleri üzerinde duracağız¹⁰.

İnceleyeceğimiz ilk belge H. 1138 senesinin, Rebiülahir'in ortalarında Kayseri kadısına, mütesellimine ve vilayetin önde gelenlerine yazılan Padişah III. Ahmed'in emridir. Pasarofça Muahedesi'nden sonra İbrahim Paşa, sulhun nimetlerinden istifade ederken vatanını (Muşkara) da düşünmeden edemiyordu (Ahmed Refik, 1340: 157). Memleketini ihya etmek için çabalayan İbrahim Paşa'nın hatırına, itibarına yazılan bu hükümde padişah Muşkara'da yapılacak binaların vakfı için emlak ve akarların tespitini emrediyordu:

"Kayseriye kadısına ve mütesellimine ve a'yân-ı vilâyete hüküm ki,

Düstûr-ı ekrem müşîr-i efram nezzâmü'l-âlem nâzım-ı menâzîmü'l-ümem vezîr-i a'zam-ı sûtûde-şiyem dâmâd-ı mükerrerem ve muhterem İbrahim Paşa - edâmallâhu te'âlâ iclâlehu ve zâ'ifün bi't-te'yîd iktidârehu ve ikbâlehu- maskat-ı re'sleri olan Muşkara¹¹ kasabasında taleben li-merzâtillâhi te'âlâ müceddeden bir câmi-i şerîf ve medrese ve i'mâret ve mekteb ve tetimmâtlarından olan ba'zı hayrât binâ ve ihyâsına mübâşeret etmeleriyle vezâ'if-i hademe ve levâzım-ı sâ'ire için vakf ve tahsîs olunmak üzere emlâk tedârîki muktezî olmağın siz ki mûmâ ileyhimsiz işbu emr-i şerîfim ... ile vusûlünde taht-ı kazâ ve zîr-i hükûmetinizde vakf olmağa sâlih emlâkdan kârgîr hân ve sâ'ir bu makûle ilâ mâşâallahu te'âlâ irâdına tenezzül ve binâsına hâlel ve tezelzül gelmeyecek emlâk ve akâr var ise ashâbınun rızâ ve değer bahâsıyla iştirâ olunmak üzere söyleşüb mâhiyet ve kemiyet ve mikdâr-ı bahâ ve keyfiyetleriyle arz ve i'lâm olunmak bâbında fermân-ı âlîşânım sâdir olmuştur buyurdum ki." Fî evâsıtı R [Rebiülahir] sene [1]138, 17-26 Aralık 1725 (BOA, A.DVNS.MHM.d, 133 / 228-229).

Birer sureti de Konya, Akşehir, Kırşehir, Niğde ve Aksaray kadıları, mütesellimleri ve vilayet ileri gelenlerine yazılan hükmün elbette gereği yapıyor, imar faaliyetleri başlıyordu. Padişah III. Ahmed belgelerde damadını methediyor, ona olan sevgisini –günümüz diline en yakın haliyle- şöyle bildiriyordu:

"Devletin dayanağı ve düzenleyicisi olan büyük generalim, veziriazamım ve muhterem damadım İbrahim Paşa'nın doğum yeri olan Nevşehir'de Allah rızası için yapturmaya niyet ettikleri cami-i şerîf, medrese, okul, imaret ve diğer eserler büyük projeler olup oldukça masraf yapılmayı gerektirecektir" (BOA, A.DVNS.MHM.d,133/899;BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/1018).

⁹ Belgenin temininde ve başka hususlarda yardımlarını gördüğüm arşiv uzmanı, tarihçi-yazar Sayın Orhan Özdi'e teşekkür ederim.

¹⁰ İskân faaliyetleri ile alakalı makalemiz daha önce yayınlanmıştı. Bkz. Mustafa Fırat Gül, "Lâle Devri'nin Şanslısı Nevşehir (İskân faaliyetleri), Tarihin Peşinde, yıl:2013, S.10.s.237-254.

¹¹ Muşkara yüksek bir tepenin yamacındaydı ve Ürgüp kazasına tabii bir karye idi (Ahmed Refik, 1340: 163).

Belgelerden öğreniyoruz ki, binaları yapacak olan kişi Hassa Mimarbaşı Mehmed'dir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/1018). İnşaatların yapımında kullanılacak malzemelerin temini meselesini de düşünüyordu. Kireç temini için Boynuinceli ve Nevşehir civarındaki Türkmen aşiretlerine (boylar) "kirecin vakt ü zamânıyla nakli mühim ve muktezî olmağın" diye emir geliyordu (BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/1475). 1727 yılının Nisan ayında gönderilen emirden öğreniyoruz ki, kireç hazırlanan yerlerden birisi de Kayseri'ye bağlı Urumdiğin (Felahiye) köyüdür (BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/199). Yine aynı günlerde inşaat için gereken taşın nakli için Nevşehir civarında arabanın çok olduğu belirtilmekte, her zira [yarım m²] taş başına 10 akçe ücret verilmesi emredilmekteydi (BOA, A.DVNS. MHM.d, 134/200). Ve bu binaların yapımında çalışacakların maaşı da emirle bildiriliyordu. Bu hüküme göre; taşçıbaşıya günlük 80 akçe, karhaneciye 60 akçe, taşçı çaycısına 60 akçe, taşçılara 50'şer akçe, hamamcıbaşıya 80 akçe, hamamcılara 50'şer akçe, mühimmat katibine 60 akçe, ücret katibine 60 akçe, anbarcıya 40 akçe, kurşun ustasına 40 akçe, süvari mutemetlere 40'ar akçe, piyade mutemetlere 30'ar akçe, demirci ocaklarına 140'ar akçe, ırgatbaşıya 30 akçe, ırgatlara 20'şer akçe, yol hamallarına 30'ar akçe ve hızarcılara 40'ar akçe ücret verilecekti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/1018). Padişah aynı yıl işlerin hızlanması, kış ayından önce bitirilmesini emrediyordu (BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/1135).

Dâmad İbrahim Paşa'nın projelerinin en büyüğü doğduğu köy olan Muşkara'yı şehre, yani Nevşehir'e dönüştürmektir (Finkel, 2007 : 318). Bunun için de işleri memleketinden çok uzaktan, İstanbul'dan organize edebilmek için padişahın emirlerini kontrol mekanizması gibi değerlendiriyordu. İşçilerin inşaat alanından uzaklaşma ihtimalini düşünerek, tedbirler aldirmayı da ihmal etmiyordu. Bu tedbirlerden birisi de gözetmendi. 1727 yılının Mart ayında gönderilen emirde Nevşehir'de devam eden cami-i şeriften başka medrese, imaret, hamam, dükkan ve diğer binaların durumunu görmek için oraya gönderilen gözetmen ya da başka bir ifadeyle kontrolör Serkis Kalfa hakkında neccarlık [doğramacılık] yaptığını, İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki saray, yalı ve diğer binalarında kalfalık hizmetinde bulunduğunu öğreniyoruz (BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/43; (BOA, A.DVNS.MHM.d, 133/1268). Serkis Kalfa'dan ayrıca İbrahim Paşa'nın yeğeni Mehmed Bey'e de ev yapılmasının talimatı gitmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/569).

Hicri 1139 senesinin, Recebinin sonlarında (yani 1727 yılının Mart ayı) III. Ahmed tarafından gönderilen emirden anlıyoruz ki, gayretler/çalışmalar kısa sürede netice vermiş ve kale, cami ve hamam yapılmıştır. Yine bu belgeden anlaşılıyor ki, sadece Muşkara değil, aynı zamandan sur dışındaki

“Aşağı Mahalle”ye yerleşenler için de cami, imaret, medrese, okul, hamam, han ve dükkânlar inşa edilmesini düşünülmektedir. İnşa edilen medreseye Konevî Çelebi Efendi görevlendirilmiştir. Padişah, Nevşehir’deki bu terakileri saydıktan sonra kaza merkezinin Ürgüp’ten Nevşehir’e taşınmasını emretmiştir. Yine halkın alışverişi için de haftada iki gün pazar kurulması emredilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/32).

İncelediğimiz belgeler içerisinde üslup açısından hayran olunacak kadar güzel bu belgenin aslını, yani o günkü haliyle, sadeleştirmeden paylaşmanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

*Mûcebince amel oluna deyü unvânuna hatt-ı hümmâyûn-ı şevket-
makrûn keşide kılınmıştır,*

Nevşehir kadısına hüküm ki,

*Düstûr-ı ekrem müşîr-i efram nezzâmü'l-âlem nâzımı menâzımı'l-
ümem mükemmilü nâmûsi's-saltanati'l-uzmâ mürettibü merâtibi'l-
hilâfeti'l-kübrâ el-mahfûfu bi-sunûfi avâtıfı'l-meliki'l-a'lâ vezîr-i a'zam-ı
sütûde-şiyem ve dâmâd-ı mükerrrem ve muhteremim İbrahim Paşa -
edâmallâhu te'âlâ iclâlehu ve zâ'ifün bi't-te'yîdi iktidârehu ve ikbâlehu-
“hayrû'n-nâs men yenfa'u'n-nâs” hadîs-i şerîfine mâ-sadak olmağla
dâ'imen inân-ı niyeti hayrât ve hasenât semtine ma'tûf ve hemyân-ı
himmeti terfih-i ibâd için mebzûl ve masrûf olub “innemâ yu'ammiru
mesâcidallâhi men âmene billâh ve'l-yeomi'l-âhir” nass-ı kerîmi mus-
dâkinca belde-i Kostantiniye -sânehâllâhu te'âlâ ani'l-âfât ve'l-beliyye- ve
sâ'ir bilâdda cevâmî-i şerîfe ve medâris-i latîfe ve intifâ'-ı fukarâ için
i'mâret ve sâ'ir ebniye-i hayriye ve icrâ-i mâ-i lezîz misillü envâ' ve mü-
berrâtından mâ-adâ “hubbü'l-vatan mine'l-îmân” vefkince maskat-ı
re'sleri olan Nevşehir'de mukaddemâ hasbeten lillâhi te'âlâ bir câmi'-i
şerîf ve hamâm-ı latîf binâ ve ta'mîr eylediğinden gayri “meylûke ilâ mev-
lidike min keremi muhtedike” mefhûm-ı hikmet-mersûmu müsted'âsinca
kerem-i tab'larından nâşî kasaba-i mezkûreyi sur ile tevsi' ve ahâlîsini
terfih ve etrâf ve havâlîsinde vâki' kasabât ve kurâ ahâlîsini dahi ibâdet-i
Hâlik'e tergîb ve tahrîz için bu def'a dahi Aşağı Mahalle'de li-vechillâhi'l-
aliyyi'l-a'lâ müceddeden bir câmi'-i şerîf ve i'mâret-i garrâ ve neşr-i
ulûm-ı nâfi'a için medrese-i latîfe ve mekteb ve hamâm ve han ve dekâkân
ve sâ'ir âsâr-ı hayriye binâ ve ihyâsına şürû' etmeleriyle bi-tevfikillâhi'l-
meliki'l-mennân kasaba-i mezkûre yeomen fe-yeomen umrân ve “amme-
rallâhu'l-buldâne bi-hubbi'l-evtân” mazmûn-ı hikmet-nümûnu nümâyân
olub hüsn-i mesâ'ileri ile bir şehri-i a'zam ve belde-i dil-güşâ ve harem ve
medrese-i mezkûrede talebe-i ulûma medârise ve ifâde-i ulûm-ı nâfi'a için
intihâb ve müderris nasb ü ta'yîn eyledikleri Konevî Çelebi Efendi demek-*

le ma'rûf olan iftihârü'l-ulemâ'i'l-muhakkıkîn muhtâru'l-füzelâ'i'l-müdekkikîn Mevlânâ ... -zîde ilmuhu- fâzıl-ı yegâne ve ilim ve fazîlet-i bâhiriyle ferîd-i zamâne olmağla bilâd-ı Anadolu'da olan talebe-i ulûm gelüb medresede sâkin ve i'mâret-i âmiresinden şorbaları verilüb istifâde-i ulûm-ı şer'îye ve ilâ-mâşâallâhu te'âlâ intifâ' edecekleri hayrât-ı câriye olduğundan mâ-adâ kasaba-i Ürgüb uçda ve nefsi-i Nevşehir Kazâsı'nın vasatında vâki' olmağla teshîl-i umûr-ı kazâyâ için fimâ-ba'd kadılar Nevşehir'de ikâmet ve icrâ-yı ahkâm-ı şer'îat etmek için bir mahkeme dahi ta'mîr ve ihyâ ve ahâlî-i kazânın bey' ü şirâları için Nevşehir'de haftada iki gün ikâmet-i pazar olunmak kendilere her vechile eshel ve evlâ olmağla fimâ-ba'd kadılar ale'd-devâm Nevşehir'de ikâmet edüb min-ba'd Ürgüb'de kadı oturmayub ve pazar ikâmet olunmayub beher hafta pazarertesi ile pençşenbe günlerinde Nevşehir'de iki gün pazar ikâmet olunub bey' ü şirâ ve da'vâ ve nizâ'ı olanlar dahi Nevşehir mahkemesine mürrâcaat ve nakîbü'l-eşrâf kaymakamı kethüdâ yeri ve yeniçeri serdârı olanlar dahi Nevşehir'de ikâmet eyleyüb ve etrâfda Nevşehir'e gelüb ikâmet murâd edenlere dahi kat'â mümâna'at olunmayub îvâ ve iskân ve himâyet ve sıyânet ve sükkân ve ahâlîsi emr-i şerîf ile vâki' olan tekâlîf-i mu'ayyeneden mâ-adâ cemî' tekâlîf-i örfiye ve şâkkadan mu'âf ve müsellemler olub vüzerâ-yı izâm ve mîrmîrân-ı kirâm ve ümerâ-yı zevî'l-ihtirâm ve bi'l-cümle ehl-i örf tâ'ifesi taraflarından vechen mine'l-vücûh dahl ü ta'arruz olunmayub umûm belâlardan vikâye ve himâyet ile dâ'imen âsûde-i emn ü râhat ve gunûde-i pister-istirâhat ve bu nesâk-ı savâb-irtisâm ile bir şehir-i penâhî olub kâffe-i umûru karîn-i hüsn-i nizâm olmağla menâfi' ve mehâsini etrâf ve enhâsında olan kasabât ve kurâya dahi sirâyet ve sükkân ve ahâlîsine bâ'is-i emniyet ve refâhiyet olub gerek umûr-ı dîniye ve gerek havâyc-i zarûriyelerin rü'yetde sebeb-i suhûlet olmağla ilâ-mâşâallâhu te'âlâ vesîle-i zikr-i cemîl olur envâ'-ı muhasenâtı şâmil bir eser-i celîl olmağın bu nizâm-ı müstahsene ale'd-devâm ri'âyet ve bu emr-i şerîfim düstûru'l-amel kılınmak üzere bir sûreti Nevşehir mahkemesinde sicill-i mahfûza sebt ve dâ'imen mazmûn-ı münîfi üzere amel ve hareket ile şehir-i mezbûrun zamân-ı sa'âdet-iktirânında rûz be-rûz ma'mûr ve âbâdân olub ahâlî-i belde ve fukarâ ve zu'afâ devâm-ı ömr ü devlet ve kvâm-ı ferr ü şevket-i saltanatım ed'iyesine müdâvemet ve sâhibü'l-hayr müşârûn ileyhin zikr-i bi'l-hayrına müvâzabet eylemelerine ihtimâm ve dikkat eyleyüb seri-mû hilâfından tehâşî ve mücânebet olunmak bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur. Fî evâhiri [21-30] B [Receb] sene [1]139

Yapılan eserlerin hem sağlamlığı hem de estetik güzelliği göz ardı edilmiyordu. 1727 yılı Ekim'inin sonlarına doğru gönderilen Padişah III. Ahmed hükmünde inşa edilen cami kubbesi ve minaresinin kurşunla kaplanması, her ikisine de yaldızlı alemler konulması, yapılacak masraflar için ayrı defter tutulması emrediliyordu.

Muşkara'ya Nevşehir isminin artık verilmesinin uygun olduğunu, tabiri caizse yeni şehrin artık rüştünü ispatladığını gösteren külliye cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, kervansaray, hamam ve iki çeşmeden oluşmaktadır. Eğimli bir araziye yerleştirilen külliye cami, medrese, sıbyan mektebi ve imaret, batı ve doğu yönlerinde istinat duvarlarıyla sınırlandırılmış bir alan üzerinde inşa edilmiştir. Ortasından Cami-i Cedîd Caddesi geçen bu alanın doğusunda cami, batısında sıbyan mektebi, medrese ve imaret, biri cami avlusunun güney duvarının dışında, diğeri sıbyan mektebi avlusunun köşesindeki istinat duvarının üzerinde olmak üzere iki çeşme bulunur. Hamam bu sahanın kuzeyindeki eğimli arazi üzerindedir. Cami avlusunun altında yer alan kervansarayın girişi ise Câmî-i Cedîd caddesi tarafında bir istinat duvarı ile çevrelenmiştir (Aktuğ, 1993:447).

Külliye yapılarının hepsinde ve çeşmelerin birinde yapım tarihini veren en azından birer kitabe vardır. Kitabelerin oldukça uzun olan metinleri Nedîm¹² ve Seyyid Vehbî¹³ gibi dönemin önemli şairleri tarafından yazıl-

¹² Nedîm'in yazdığı kitabelerden birisi külliye içerisinde bulunan camidedir. Bu cami bugün Kurşunlu Cami ya da Cami-i Kebir olarak bilinir. Caminin dış kapı kitabesinde (H. 1140) tarihli şunlar yazılıdır:

*Âlemin hâkânı Sultan Ahmed âli-himem
Kim cihânda zât-ı âli şânidir zill-ü hudâ
Cümle şâhân içre kılmış zât-ı pâkin serfirâz
Hazret-i feyyâz-ı mutlak eyleyüp lutf ü atâ
Ol şehinşâh-i hümayûn pâyekim şâyestedir.
Olca cânub-i der-i vâlâsı şâhper-i humâ
Ol muazzam şehriyâr-i heft-kişver kim anın
Muntazamdır devlîti bir âsaf eyile hâliyâ
Sadnâzam âsaf-ı âlicenâb muhterem
Yani İbrahim paşa maden-i cüd ü atâ
Kûşe kûşe eyleyüp âfâkı hep mâmûre-zâr
Bir eser eyledi her semti pür'izz ü 'alâ
Bâhusûs işte bu Nevsehr-i muallânın dahî
İtdi her bir cânibin âsâr-ı hûb dîlkuşâ
Bir münevver cêmi-i 'âliyi bünyâd eyleyüb
Buldu bu şehri-lâtîfin kadri hakka i'tilâ
Bu mu'allâ câmîi oldukça mekan-ı kudsiyân
Eyleye mahfûz banisin cenâb-ı Kibrîyâ
Dedi bu sızra'la târih-i itmâmın Nedîm
Kıldı İbrahim paşa câm-i Enver binâ*

Kaynak: www.nevsehimufulugu.gov.tr/camiler/Camii-Kebir

¹³Seyyid Vehbî imzalı iç kapı kitabesinde ise şunlar yazılıdır:

- 1) Cenâb-ı hazret-i Sultan Ahmet Han Gazi kim Binâ-yı şevketin mimâr-ı sun'î lemyezel yaptı İmam-ı müslimin kim camî-i ahlâk-ı müsnâdir.
- 2) Vücûdun feyz-i Mevlâ muktada-yı her düvel yaptı. Ne geldi ne gelür evreng-i mülke misli zirâ kim Anın yapıldığı Hayri ne evâhir ne evvel yaptı
- 3) O şâhinşâh-ı dehrin sihr-i hâsî sâdr-ı mümtâzı

miş, kitabe taşları da İstanbul'da hazırlanarak Nevşehir'e gönderilmiştir (Aktuğ, 1993:447). Dönemin ünlü sanatçılarından elinden çıkan birbirinden nefis kitabeler ise eserlere ayrı bir güzellik katmıştır. Nevşehir ve Ürgüp'teki binaların kitabelerini yani tarih taşlarını İstanbul'dan getiren Sarban Osman'dı. Taşların nakli için Üsküdar'dan Ürgüp'e yol üzerindeki bütün kazalara hüküm yazıldı. Bu hükümde şöyle deniliyordu: "On adet çeşmenin tarih taşlarını mahalline nakli için ta'yin olunan Sarban Osman zide kad-rühu, herhanginizin taht-ı kazasına varıp dahil olur ise sa'bel-mürur olan dağlardan ve nuhataralı mahallerden zikrolunan taşları imrar ve tahmil olunan develerin, zahirelerin tedarik ve durdukları yerlerden deve tedarik ve tahmil ve aminen ve salimen birbirinize ulaştırıp acilen mahalline isale ziyade takayyüd ve ihtimam eyleyip lakin bu bahane ile bir ferde lilaf-ı şer'i-şerif tesaddi ve rencide olunmaktan bî-gayer ihtiraz ve içtinap edilmesi emrolundu. Evasıt 1133 / Mayıs 1720 (Ahmed Refik, 1340: 161).

İşlerin daha düzenli gitmesi için Atayî Hacı Mustafa görevlendirilmiştir. Mimar Mustafa'ya ilk emirlerden birisi de kale dışında yeni kurulan mahalleyle 76 adet evin yapılmasıydı. Gönderilen emirde evi inşa edilecek kişiler ayrıntılarıyla belirtilmişti. (BOA, A.DVNS.MHM.d, 134/774; BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1180; BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1181). Kale dışında yapılan evlerin yanında Mimar Mustafa'ya kale içinde de 20 evin yapılması emredilmişti. Yapılacak bu evlerin her birinin avlularıyla birlikte 10x20 zira¹⁴ olması hesaplanmıştır. İki katlı olarak yapılacak evlerin 2 oda, 1 sofa, 1 dehliz, 1 tuvalet ve avludan oluşacağı ve 20 adet evin ev başına 5.920 akçe-den 5 yük ve 18.400 akçeye yani 4.320 kuruşa mal olacağı anlatılmaktadır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1182). 1729 yılının Mayıs ayındaki belgede

Ki Mevlâ hâk-i dergâhından iksir-i emel yapıdı
 Cenâb-ı âsaf İbrahim Paşa kim Hâilî âsa
 4) Yıkılmış dilleri çok Kâbeyi müzd-i 'amel yapıdı
 Mizâc-ı devleti şûr-i 'adu ifsad itmişken
 İdüb ıslâh-ı zatü'l-beyn bîceng 'ü cedel yapıdı
 5) İdüb 'atf-ı 'inân vad-i hayre tûsen-i tab'ı
 Ne hâk üzre kadem basdıysa bir râ'nâ mahal yapıdı
 Hususan matla'-ı hurşid-i zatı olduğu belde
 6) Ki ihyâ idüp anı Nevşehir kıldı güzel yapıdı
 Becâ-yı senk-i zire sîm 'ü zer döküti esasında
 Bu dilcû camî-i nittiyse itdi mahasal yapıdı
 7) Hele billâhi ol sadr-ı mu'allâ kadr-i cüd âyîn
 İlâ yevmi'l-kıyâme fahre lâyık bir mahal yapıdı
 Zebân hame-i Vehbî bilüb tavsifde 'accin
 8) Ne söz yaptı ise musaddâk mâ-kall 'üdel yapıdı
 Hemişe hân mân-ı devletin ma'mur ide Mevlâ
 Ki böyle bir ibâdetgâh-ı Rabb-i lemyezel yapıdı.
 9) Daâ itmek gerekdir beş vakitte okunup târih
 Bu beytullâhi İbrahim Paşa bi-bedel yapıdı
 Harrahu el-'abbu'l-müznib el-fâkir Veliyüddin gafire lehu
 Günümüz ifadesiyle;
 kaynak: www.nevsehirmuftulugu.gov.tr/camiler/Camii-Kebir

¹⁴ [1 zira = 0,57 m] yani 200 zira² [yaklaşık 110 m²] yer kaplayacağı belirtilmiştir.

inşa edilen evlerde çalışacak taş kesiciler hakkında titiz davranılması, emre uymayanların hapisle cezalandırılacağı tehdidi ile birlikte yapacakları iş karşılığında ne kadar ücret alacakları da ayrıntılarıyla belirtiliyordu. Buna göre her zira [yarım m²] taş için 4 akçe olan ücreti bina emini tarafından ödenecekti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1184). İnşaat için lazım olan kerestenin Yozgat-Akdağ'dan, çivinin Kayseri'den tedarik edilmesini bile ihmal etmeyen Sadrazam Dâmad İbrahim Paşa belli ki işlerin çok sıkı takipçisidir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1189; BOA, A.DVNS.MHM.d, 135 / 1192). Kayseri'deki kalifiye inşaat elemanları olan Yovan(?) ve Mihaili'nin de Nevşehir'e gönderilmesi emredilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1191).

Halk için yapılan evler ve kamu binaları elbette Nevşehir'de nüfusu artırma ve iyi bir yaşam kalitesi sunma azmindeydi. Elbette bu çabalar karşılıksız kalmıyor, nüfus gün geçtikçe artıyordu. Şehirde yaşayan insan sayısı arttıkça da yeni ihtiyaçlar hâsıl oluyordu. Mescidler, sıbyan mektepleri, çeşmeler vs. yapılmaya devam ediyordu (BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1196). 1729 yılının sonlarına doğru gönderilen bir belgede Veziriazam İbrahim Paşa Vakfı'ndan olan suyun aktığı kanalların bozulduğu ve başka yerlere akmaya başladığı haber alınarak, bu işlere bakmaları için 10 adet suyolcusu [tesisatçı] tayin edilip oraya gönderildiği, arızanın nedeninin ne olduğunun tam olarak araştırılması istenmektedir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/1489).

İmar faaliyetlerinin güzel neticeler verdiği, Muşkara'nın Nevşehir olduğu bu yıllarda Dâmad İbrahim Paşa yalnızca Nevşehirle ilgilenmiyor aynı zamanda Ürgüp başta olmak üzere civardaki yerleşim yerlerinin imarını da düşünüyordu. Kayseri'de han, medrese gibi yeni binaların yapılmasından başka harap haldeki kale ve diğer binalar da yine bu dönemde tamir edilmişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 135/409).

SONUÇ

1718 yılında sadrazam olan İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti'nin uzun süredir içinde bulunduğu savaş durumuna son vermiş ve ülke genelinde bir kalkınma ve yenileşme hamlesi başlatmıştır. İstanbul'da yapılan atılım ve yeniliklerin yanısıra doğum yeri olan Muşkara köyünü de unutmayan İbrahim Paşa, Padişah III. Ahmed'in de desteğiyle burada (Muşkara) neredeyse sıfırdan yepyeni bir şehir inşa etmiştir. İbrahim Paşa, inşaat faaliyetlerinin yanı sıra Muşkara'nın gelişmesi için çeşitli idarî değişiklikler de yapmış, Ürgüp'te kurulan pazarı buraya taşımış ve Nevşehir'i kaza merkezi haline getirmiştir. Ayrıca halkın bütün vergilerinin kendi vakfından ödenmesini sağlayıp Nevşehir'de yaşamayı cazip hale getirdiği gibi nüfusunu arttırmak

için civarda yaşayan aşiretleri ve Kayseri'ye sonradan yerleşen zenginleri de Nevşehir'e iskân etmiştir.

Arşiv uzmanı, tarihçi-yazar Orhan Özdiil konu ile alâkalı derin bilgiye maliktir. Özdiil'in ifadelerine göre; *“Osmanlı döneminde bir şehir adıyla birlikte bir de sıfatın kullanılması, ancak başkent İstanbul ile Bursa, Edirne ve Şam gibi meşhur ve büyük şehirler ile Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirler için söz konusu olmuştur. Nevşehir, bu açıdan da istisnai bir yere sahip olmuş ve diğer Anadolu şehirlerinden farklı olarak “Nevşehir-i Dilâra” şeklinde ismine sıfat eklenen özel bir konuma sahip olmuştur. İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra şehrin gelişmesinin yavaşlaması gibi, bu güzel sıfat da unutulmuş ve bir daha resmi veya gayr-i resmi yazışmalarda kullanılmamıştır”*.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın, Padişah III. Ahmed'in de desteğiyle kurulması ve gelişmesi için büyük gayret gösterdiği Nevşehir, İbrahim Paşa'nın ölümünden (1730) sonra zaman zaman ihmal edilmiş ve başlatılan kalkınma hamleleri aksamıştır. Şehre yerleşen Türkmenler'in bir kısmı daha sonra şehri terk etmişler ve başka yerlere gitmişlerdir. Ancak İbrahim Paşa tarafından oluşturulan altyapı sayesinde Nevşehir, bir kaza merkezi olma özelliğini Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürdürmüş, hatta bir ara sancak merkezi bile yapılmıştır.

Çalışmamız esnasında gördüğümüz, başka bir ifadeyle sonuç olarak söyleyebileceğimiz Dâmad İbrahim Paşa olmasa bugün Nevşehir diye bir şehrin -büyük ihtimalle- olmayacağıdır. Yine herkesin tahmin edebileceği gibi Ürgüp bugün il olurdu, Muşkara isimli küçük bir köyün adını da belki hiç kimse duymazdı. Nevşehirli de bunun bugün farkındadır. Değilse de bu büyük devlet adamına, -halk tabiriyle- memleketi için “deli” olan bu hemşehriye saygıda kusur olmamalıdır diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- BOA, A.DVNS.MHM.d,¹⁵
- BOA, MVL, 9-2,

Konya Vilayet Salnâmeleri (KVS)

- H. 1286- M.1869-1870, H. 1290- M.1873-1874, H. 1291- M.1874-1875, H. 1292- M.1875-1876, H. 1294- M.1877-1878, H. 1295- M.1878, H. 1298- M.1880-1881, H. 1299- M. 1881-1882, H. 1300- M. 1882-1883, H. 1301- M. 1883-1884, H. 1303- M. 1885-1886, H. 1312- M. 1894-1895, H. 1322- M. 1904-1905.

Kitaplar, Tezler, Makaleler

- AFYONCU, Erhan (2010), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe yay., İstanbul.
- Ahmed Refik (1340), "Anadolu Şehirleri: Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, cilt: XIV, S: 3, s. 156-185.
- ANDIÇ Fuat, Süphan Andıç (2006), *Batıya Açılan Pencere Lâle Devri*, Eren yay, İstanbul.
- AKTEPE, M. Münir (1993), "Damat İbrahim Paşa", *DİA*, İstanbul.
- ARIKAN, Zeki (2013), "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul.
- AYAN, Gönül (2005), "Nedim'in Şiirlerinde Damat İbrahim Paşa", *Nevşehir Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.2, Nevşehir.
- AYVERDİ, Semiha (1976), *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul.
- BARKEY, Karen (2008), Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar, (çev. Ebru Kılıç), Versus yay, İstanbul.
- BİLGE, Arif (1966), *Nevşehir ve Lâle Devri Tarihi*, Konya.
- ÇİFTÇİOĞLU, Ömer Nevsuhan (2005), "Belgelerle Damat İbrahim Paşa Vakfiyesi", *Nevşehir Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.4, Nevşehir.
- ÇİMENLİ, Havvagül (2009), "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa", *Nevşehir Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.12, Nevşehir.
- ERÜNSAL, İsmail (1993), "Dâmad İbrahim Paşa Kütüphanesi (İstanbul Şehzadebaşı'ndaki külliye'nin Dârülhadis kısmındaki kütüphane)", *DİA*, İstanbul.
- EYİCE, Semavi (1993), "Dâmad İbrahim Paşa Külliyesi (İstanbul'da XVIII. Yüzyılın ilk yarısında yaptırılan iki ayrı külliye)", *DİA*, İstanbul.
- FİNKELE, Caroline (2007), *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, (çev. Zülal Kılıç), Timaş yay, İstanbul.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet (2007), *Osmanlı Tarihi*, Elif yay, İstanbul.
- MANTRAN, Robert (2012), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (çev. Server Tanilli), İş Bankası Kültür yay., İstanbul.
- ŞAHİN, İlhan (1997), "Nevşehir", *DİA*, İstanbul.
- GÜL, Mustafa Fırat (2014), "Aksaray Tarihi Açısından Önemli Bir Şahsiyet: Abdullah Sabri Karter", *Erdem Dergisi*, Ankara
- GÜL, Mustafa Fırat (2013), "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın İskân Faaliyetleri: Lâle Devri'nin Şanslı Şehri Nevşehir", *Tarihin Peşinde Dergisi*, S.10, s.237-254.
- KOLAY, İlnur Aktuğ. "Damat İbrahim Paşa Külliyesi ((Nevşehir'de XVIII. Yüzyılın ilk yarısında yaptırılan külliye)", *DİA*, İstanbul.
- KOMİSYON (2004), *Nevşehir'in 50. Yılı*, Nevşehir.

¹⁵ Belge numaraları makalemizde gösterildiği için, burada ayrıca zikredilmemiştir.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1927), "Nevşehirli İbrahim Paşa'ya Dair Yeni Vesikalar", *Hayat Mecmuası*, C.I, S.69, s.162.
- PAKALIN, M. Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz (2011), *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1306), "İbrahim Paşa (dâmad)", *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul.
- USLUBAŞ, Tolga (2007), *Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Karma yay, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.6., Türk Tarih Kurumu yay, İstanbul.
- YAYIM, Atilla (2005), "Nevşehirli Olmak", *Nevşehir Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.3, Nevşehir.

